

# Amsterdams goud- en zilverdraad

*Marianne Eisma*

## 1. Inleiding

De aanleiding voor dit artikel over de Amsterdamse goud- en zilverdraadtrekkerij in de 17de en 18de eeuw zijn vier adreskaarten uit deze bedrijfstak. Adreskaarten zijn reclameprenten waarmee ondernemers zich presenteerden aan het publiek. Daarbij voorzagen zij de noodzakelijke zakelijke informatie – hun naam, product en adres – in de regel van een toepasselijke afbeelding. De hedendaagse beschouwer vangt hun boodschap echter nog maar met moeite op. De tekst is vaak gebrekkig en de afbeelding niet meer herkenbaar. Door de adreskaarten in hun historische context te plaatsen blijken zij een rijke bron van informatie. Van deze vier adreskaarten is zelfs niet meteen duidelijk of zij wel alle uit deze bedrijfstak stammen. Van de twee op het adres na, identieke adreskaarten van ‘De wed.e CHRISTIAAN BEUNING en Zoonen’ is dat evident. Daarop staat dat zij ‘in Beuningen’ verkopen: ‘Alderhande Sortering van fijn gesponne Goud & Zilverdraad’ (afb. 1). Van de overige zorgt die met het winkelinterieur via het enige, overigens handgeschreven opschrift ‘In Beuningen’ voor een relatie met de twee vorige van de gelijknamige winkel van de weduwe Beuning (afb. 2). Bij die van de Fabriek van Abraham van Wylick tot Amsterdam’ geeft tekst noch beeld meteen uitkomst. De tekst vermeldt alleen nevenproducten ‘Die ook Fabriceert allerhande Goude, Zilveren en Zijde Stoffen’; de afbeelding laat een werkplaats zien met voor voor het merendeel onbekende werktuigen. Het hoofdproduct van deze fabriek valt echter af te leiden uit de man links op de afbeelding (afb. 3). Hij is gelijk aan ‘De Goudraadtrecker’ uit het boek ‘Het Menselyk Bedryf van Jan (1649-1711) en Casper (1672-1705) Luyken (afb. 4).

Toch is nu nog niet duidelijk wat deze afbeeldingen precies voorstellen. Op de prent van Van Wylick zijn, behalve de goudraadtrekker en de mannen aan het weefgetouw, nog enkele mensen in onbekende werkzaamheden. Een van hen draait aan een soort spinnewiel. Op de ‘In Beuningen’-adreskaart wordt aan de rechter toonbank een elegant ge-



Afb. 1. Adreskaart van de wed. Christiaan Beuning en Zoonen, Jacob Folkema?, Gemeente-archief Amsterdam.

kleed paar geholpen door een vrouw, maar wat speelt zich aan de linker toonbank af? Daar zijn niet-modisch geklede mannen met stokken in de weer. De een houdt ze op de schouder terwijl anderen bezig zijn ze te wegen.

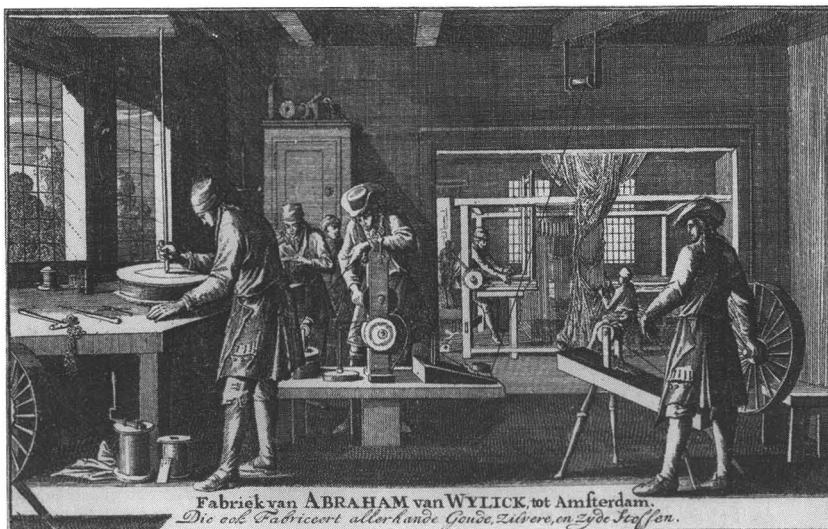
Antwoorden op deze vragen zijn te vinden in twee bronnen, bij de stads-historieschrijver Jan Wagenaar die in 1765 de goud- en zilverdraadtrekkerij in zijn beschrijving van Amsterdam opnam, en de stadshandvesten.<sup>1</sup> Bij gebrek aan een gilde in deze bedrijfstak werden regelementen, ordonnanties of keuren genaamd, op verzoek van de vakgenoten door de 'Heeren van den Gerechte' uitgevaardigd om, naar eigen zeggen, de reputatie van hun product in het buitenland te verbeteren. De eerste stammen uit 1656. Zes keer werden ze aangevuld, voor het laatst in 1712. Daarnaast draagt vergelijking van deze afbeeldingen met andere nog enkele nieuwe inzichten aan.

De 'stokken' op de 'In Beuningen'-adreskaart moeten lingotten zijn, het uitgangsmateriaal van de goud- en zilverdraadtrekker. Wagenaar be-



Afb. 2. Adreskaart 'In Beuningen', omstreeks 1697, proefdruk toegeschreven aan Casper Luyken, ets, Gemeentearchief Amsterdam.

schrijft die als zilveren en vergulde staven met de dikte van een dunne bezemstok. Ze werden voor de uitgifte aan vaklieden gewogen om te kunnen controleren of al het kostbare materiaal na bewerking weer terugkwam. Aanvankelijk werden de lingotten door de goud- en zilverdraadtrekkers zelf vervaardigd.<sup>2</sup> Zij smolten echter maar al te graag onedel metaal bij het edele met als gevolg dat het van deze lingotten getrokken draad geen constante en vaak ook geen goede kwaliteit had. Om dat tegen te gaan mocht er sinds 1656 in Amsterdam alleen nog draad getrokken worden van door de Wisselbank gegoten en de essayeur gemerkte lingotten, eerst van slechts één gehalte, later van drie en in 1712 van vier. Dit laatst toegevoegde, laagste allooi mocht alleen verguld ver-



Afb. 3. Adreskaart van de Fabrick van Abraham van Wylick, omstreeks 1706, toegeschreven aan Casper Luyken, ets, Gemeentearchief Amsterdam.

werkt worden voor het maken van gouddraad. Het van deze gemerkte lingotten getrokken goud- en zilverdraad werd 'fijn' genoemd. 'Vals' was volgens drie gouddraadtrekken in 1623 verguld en verzilverd koper. Al het overige was 'bedrog', waarmee zij vermoedelijk doelden op membraangouddraad, vergulde darmhuid waarvan het goud snel losliet.<sup>3</sup>

De eerste stap in het productieproces, het grosseren van de lingotten, is op de adreskaarten niet te zien. Grosseren was het uitrekken van de lingotten met behulp van een door een paard aangedreven grosseermolen. Volgens Wagenaar gebeurde dat in 1766 in Amsterdam al geruime tijd niet meer, evenmin werden er nog lingotten gegoten in de Wisselbank. De zes of zeven daar nog wel werkzame fabriqueurs van goud- en zilverdraad betrokken hun materiaal toen uit Haarlem. Het resultaat van het grosseren, een dikke in 16, 17 of 18 ringen opgerolde draad met een lengte van 240 of 250 voet, is weer wel te zien. Bij Van Wylick, evenals trouwens bij de gouddraadtrekker uit 'Het Menselyk Bedryf', hangt die aan een haak boven de werkbank, ook wel grosseerbank genoemd (met grosseren werd ook het gehele draadtrekproces aangeduid). Deze zogenaamde ringen werden sinds de ordonnantie van 1684 – die het aanhoudende geknoei met de grondstof verder moest inperken – aan het uiteinde door een door de stad aangestelde, beëdigde grosseerder met het stadswapen gemerkt.

Van Wylicks adreskaart maakt ook het vervolg van dit proces inzichtelijk. De ringen werden door de eigenlijke goud- en zilverdraadtrekker dun-

De Gouddraadtrekker.  
Deugd houd Jeugd.

24

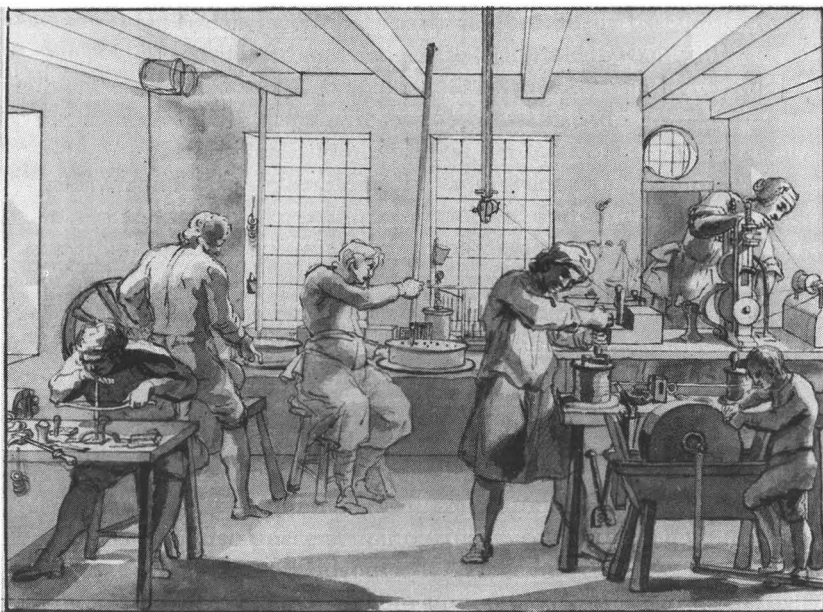


Vergulde Silber draad, getoogen  
Door d' enge poort van eys're Oogen  
Verliest Zyn goudts gedaante niet;  
Den Broomen gaat door naauwe wege  
En houd Zyn luister, eerst verkreegen,  
Tot door den Dood, en al't verdriet.

Afb. 4. De Gouddraadtrekker, uit: Johannes en Caspaares Luiken, Het Menselyk Bedryf (Amsterdam 1694) foto Amsterdams Historisch Museum.

ner gemaakt door die door de steeds kleinere gaatjes in het op de goudtrekkersgrosseerbank vastgeklemdе grosseerijzer te halen. Dat ijzer met zijn gaatjes is goed te zien in het stilleven met klossen aan de voet van de gouddraadtrekker. Diens werk lijkt licht. Luchtigjes draait hij aan zijn klos. De trekker op een andere tekening van een gouddraadtrekkerij, een voorstudie voor een prent van Jan Wandelaar (1690-1759) uit 1719, is er zelfs gemakkelijk bij gaan zitten (afb. 5). Toch was het draadtrekken zwaar. De trekker op het middenplan van deze tekening laat zien hoe krachtig hij met beide handen aan het stevige handvat van zijn hoge klos moest draaien. Hij trok een nog dikke draad. De twee andere trekkers opereerden aan het eind van dit proces, als de draad haarfijn getrokken wordt.

Al deze bronnen tezamen geven nog enige bijzonderheden. In de ordonnanties gaat het over de 'leccage'. Daarmee wordt restmateriaal bedoeld dat afviel bij het grosseren en trekken. Aanvankelijk mochten de grosseerders dat zelf weer smelten, later moest het ter voorkoming van



Afb. 5. Gouddraadtrekkerij, 1719, Jan Wandelaar, pentekening in grijs gewassen, Amsterdams Historisch Museum.

fraude teruggeleverd worden aan de Wisselbank. Toch werd bij het halen van de vergulde draad door het grosseerijzer de gouden laag niet van de zilveren kern afgetrokken. Over dit verschijnsel gaat het gedichtje bij 'De Gouddraadtrekker' van de Luykens. Zij vergelijken dat met de levenswandel van een vrome die op de smalle weg evenmin zijn glans verliest. Wandelaars tekening geeft een indicatie voor de in de loop van de 17de eeuw gegroeide praktijk om smeermiddelen in te zetten bij dit zogenaamde koudtrekken. Daarmee zouden de boven de grosseerbank in het raamkozijn hangende bakjes gevuld kunnen zijn. Zij dienden om bederf van de draad door vergloeijing tegen te gaan, maar vet kon de draad ook onbruikbaar maken.<sup>4</sup> Deze tekening onthult ook dat het gereedschap ter plekke gemaakt en/of onderhouden werd. De man links boort gaatjes in een plaatje dat rechts op de slijpsteen gehouden wordt. Ook in Van Wylicks werkplaats zijn enige hulpen aanwezig. Wat zij doen, is niet te onderscheiden.

Op de gouddraadtrekkerswerkplaats-afbeeldingen is te zien dat het product van de gouddraadtrekker nog verder bewerkt werd. De ronde zogenaamde massieve draad was geen eindproduct. De soepele en gemakkelijk te verwerken geplette goud- en zilverdraad was dat wel. Voor dit zogenaamde plet moest de massieve draad tussen de twee op elkaar geklemde, tegen elkaar in draaiende rollen van de pletmolen gehaald worden.



Maar ook het plet kon nog verder verwerkt worden tot twee andere eindproducten, cantille, spiraalvormig gewonden plet, en gesponnen goud- en zilverdraad. Daarbij werd het plet op zogenaamde afspinnwielen gewonden om een kern van een minderwaardig soort zijde, pool of broaatkoord geheten. Opvallend is dat deze afbeeldingen telkens vakmensen laten zien van een andere sexe dan waarvan in de keuren sprake is. De pletmolen op Wandelaars tekening wordt niet bediend door een pletter maar een pletster. Aan het afspinnwiel op beide afbeeldingen staan geen spinsters maar mannen.<sup>5</sup> Overigens werden in deze bedrijfstak van oudsher ook pailletten of lovertjes en clinquants of lamelletjes geslagen. Het is daarom mogelijk dat de andere man aan de gresseerbank op Van Wylicks adreskaart met zijn hamer pailletten slaat op een paillettenblok. Met deze verklaring van de voorstellingen op de adreskaarten van 'In Beuningen' en Van Wylick wordt een deel van de visuele boodschap van deze reclameprenten duidelijk. De ondernemers presenteerden zich daarop als producent. In het geval van 'In Beuningen' ging het om een producent die zilveren en gouden lingotten uitgaf aan gresseerders die zijn materiaal na het trekken in de gresseermolen vermoedelijk thuis aan eigen of door de producent beschikbaar gestelde werktuigen bewerkten. Bij Van Wylick lijkt het aannemelijk dat hij mensen in dienst had die hij in zijn eigen werkplaats liet werken. Voor het doorgronden van de rest van de beeldboodschap is het noodzakelijk eerst wat te weten over de geschiedenis van deze bedrijfstak in Amsterdam.

## 2. De Amsterdamse goud- en zilverdraadtrekkerij

Goud- en zilverdraad werd in Amsterdam eerder toegepast dan vervaardigd. Al aan het eind van de 16de eeuw werd het gebruikt door borduur- en passementwerkers. Zo klaagde in 1592 een van deze laatsten over het onderwicht van een partij fijn goud- en zilverdraad.<sup>6</sup> Pas aan het begin van de 17de eeuw werd het trekken van goud- en zilverdraad in Amsterdam geïntroduceerd. In 1613 kreeg de Italiaan Jan Andrea Turato 120 gulden van het stadsbestuur omdat hij 'van Antwerpen hier gekomen was om met Burgemeesters te handelen over de oprichting hier ter stede van het handwerk van allerhande goud- en zilverdraad te maken'.<sup>7</sup> In zijn strijd tegen de werkloosheid verleende het stadsbestuur vaker financiële steun bij de vestiging van nieuwe ondernemingen. Of die er in dit geval ooit is gekomen, is niet bekend. Hoe dan ook, twee jaar later werd er in Amsterdam daadwerkelijk zilverdraad gemaakt. Dat bewijst de verklaring uit 1615 dat de gouddraadtrekker Jacob Mollet zilver van zijn producent Pia Cotteman in zijn kist en zakken had achtergehouden.<sup>8</sup>

In tegenstelling tot de oudere ambachten waarvan de toegang door allerlei gildebepalingen bemoeilijkt werd, bood dit nieuwe vak kansen voor de vele immigranten in de stad. De producent Pia Cotteman was afkomstig uit Wezel in het Rijnland maar de meeste vaklieden kwamen uit de Zuidelijke Nederlanden of Frankrijk.<sup>9</sup> Bovengenoemde Jacob Mollet zal gezien zijn familienaam vandaar gekomen zijn, net als Robbert Picquart die in 1635 het goud- en zilverspinnen aan de dochter van een opperman zou leren, en Lambert Chaussi, in 1637 leermeester in het handwerk van het fineren (=zuiveren), trekken en pletten van goud en zilver.<sup>10</sup> Velen van hen vestigden zich in de Jordaan. De uit Parijs afkomstige goudtrekker Pierre de la Lee woonde in 1624 in de Bloemstraat evenals zijn in Lyon geboren collega Jean Misson in 1625.<sup>11</sup> Veel meer dan dat het vaklieden waren, is van hen niet bekend. Alleen uit de inventaris van de uit Dieppe afkomstige, sinds 1621 in Amsterdam woonachtige gouddraadtrekker Abraham Asselijn (1609-1697) valt op te maken dat hij zich opgewerkt had van vakman tot producent.<sup>12</sup> In zijn huis aan de Nieuwe Leliestraat had hij bij zijn dood niet alleen een complete set gereedschap voor alle bewerkingen van het goud- en zilverdraadtrekken maar ook een 'comptoir' waarin de boekhouding gedaan kon worden van het werk dat hij mogelijk uitbesteedde.

Wilde men producent worden in deze bedrijfstak dan waren aanzienlijke investeringen vereist. Sommigen gingen daarvoor een compagnie aan. De Franse koopman Christoffle de Monjoye bracht in 1615 geld in voor de aankoop van de kostbare grondstof in een vennootschap waarin ook de Geneefse meester-gouddraadtrekkers Jeremie de Brunet en Daniel Nouet deelnamen. Zij brachten naast hun gereedschap zeker ook hun niet-genoemde kennis en vakmanschap in.<sup>13</sup> De gouddraadtrekkers Pieter Lefebure, afkomstig uit Doornik, en Carel Cotteman, zoon van de eerder genoemde producent Pia Cotteman, combineerden in 1624 hun eigen handwerk in een compagnie voor de vervaardiging van gesponnen goud- en zilverdraad.<sup>14</sup> Voor de afwerking van hun draad namen zij Mathias Schouhernick in de arm als opzichter over de goud- en zilverspinsters en pletters die in diens huis op door de vennoten geleverde molens het door hen getrokken draad met erbij geleverde zijde zouden verwerken tot gesponnen goud- en zilverdraad. De contractanten hielden er bij het aangaan van deze verbintenis rekening mee dat zij subsidie van de stad zouden kunnen krijgen voor de oprichting van hun zaak. In de regel waren deze vennootschappen geen lang leven beschoren.

In menige familie bleef de beoefening van dit vak echter generaties lang bestaan. De gouddraadtrekker Abraham Asselijn gaf zijn beroep door aan twee zoons, drie kleinzons en een achterkleinzoon. Ook de familie Van der Nolk moet bijna twee eeuwen in deze branche hebben gefunc-



tioneerde. Het vroegst mij bekende lid van de familie is de Haagse goudtrekker Lenert Mulck, wiens naam dunkt mij gelezen moet worden als 'Nulck', de oude vorm van Van der Nolk. Op zijn verzoek legden Amsterdamse vakgenoten in 1623 de al vermelde verklaring af over de falsificaten van het goud- en zilverdraad.<sup>15</sup> Andere familieleden waren actief in Amsterdam. De uit Delft afkomstige gouddraadtrekker Aernout Nulck werd daar als Aernoult Nullick in 1649 poorter.<sup>16</sup> Zijn weduwe vroeg Leonard Nulck – dezelfde als Lenert Mulck? – in 1652 om teruggave van allerlei goud- en zilvertrekkersgereedschap.<sup>17</sup> Ook uit Utrecht kwamen 'Nulcks' naar Amsterdam, onder wie een Egbert.<sup>18</sup> Uit het feit dat zijn naam dezelfde is als die van de fabriek in allerlei goud- en zilverdraad 'voerende het merk De Sleutel' die in 1787 aankondigde met goed succes te blijven continueren onder de firma Van der Nolk en Comp., meen ik te mogen opmaken dat de familie zich ontwikkeld had tot producent.<sup>19</sup>

### 3. De bedrijven van de adreskaarten

Ook de vier adreskaarten (zie p. 64, 65, 66 en 72) stammen van familiebedrijven. Die van de weduwe Beuning tonen dat met de aankondiging, dat zij samen met haar zoons de winkel dreef, al aan. Deze samenwerking wijst er ook op dat die was nagelaten door hun man en vader, Christiaan Beuning. Naar eigen zeggen was hij koopman, na zijn dood gaven zijn zoons echter 'gouddraadtrekker' als zijn beroep op.<sup>20</sup> Dat hij aanvankelijk de 'in Beuningen'-winkel van de weduwe en haar zoons dreef, bewijst de 'In Beuningen'-adreskaart. Daarop komt de naam van de eigenaar van de winkel weliswaar niet voor, maar door de toeschrijving van deze prent aan de Luykens moet die in opdracht van Beuning zijn gemaakt. Zowel Casper Luyken, op wiens naam die gesteld werd, als zijn vader Jan, met wie die ook werd verbonden, stierven vóór Christiaan Beuning.<sup>21</sup> Casper in 1705, Jan in 1711 en Beuning in 1716.<sup>22</sup> Slechts een van deze adreskaarten komt van een ander familiebedrijf. Abraham van Wylick nam in 1716 de zaak van zijn vader Salomon over die na diens dood in 1711 door zijn voogden was waargenomen.<sup>23</sup>

De families Van Wylick en Beuning waren eveneens van oorsprong immigranten. De vaders van beide adreskaart-ondernemers stamden zelfs uit dezelfde omgeving. Salomon van Wylick kwam uit Emmerik, ten oosten van Nijmegen, en Mathijs Beuning moet gezien de naam van de winkel en de familie en het feit dat hij ondanks zijn vestiging in Amsterdam in Nijmegen overleed, afkomstig zijn geweest uit het ten westen van Nijmegen gelegen Beuningen.<sup>24</sup> Het aanzicht van deze plaats lijkt ook op



cob Roeters trouwde hij met zijn nicht Ursula, de dochter van Georg Roeters.<sup>28</sup> Mathijs Beuning was bij zijn ondertrouw in 1655 weliswaar bakker maar door zijn huwelijk met Magdalena van Gestel kwam ook hij in een familie van fabriqueurs van zijden stoffen.<sup>29</sup>

#### 4. Van productie- naar fabricagebedrijf

Gaandeweg lieten de producenten van het goud- en zilverdraad zich ook in met de verwerking van hun product. De beroepsmatige ontwikkeling van de familie Van der Nolck is daar vermoedelijk een voorbeeld van. In de 18de eeuw dreven zij behalve een fabriek een winkel, 'De Haagse Kantwinkel', in het huis De Gouden Reael achter het Amsterdamse stadhuis.<sup>30</sup> Mogelijk verkochten zij daar goud- en zilverkant dat zij lieten fabriceren van het door hen geproduceerde goud- en zilverdraad. De adreskaarten laten over een dergelijke bedrijfsuitbreiding echter niets aan duidelijkheid te wensen over. Bij Van Wylick lijkt de start van zijn eigen fabricage zelfs de aanleiding te zijn geweest voor zijn adreskaart. Hij liet daarop immers weten dat hij *ook* gouden, zilveren en zijden stoffen fabriceerde en liet dat zien met een weefgetouw in vol bedrijf in het doorzicht van de werkplaats naar achter.

Beuning moet zich hebben gemengd in de fabricage van passement, de verzamelnaam voor alle mogelijke galons van goud-, zilver- en zijdedraad. De adreskaart van de weduwe toont dat met het passement dat naast het gesponnen goud- en zilverdraad in bosjes en op klosjes in de vorm van een kantje en een bandje van de ornamenten om de tekst afhangt. De illustratie van haar adreskaart geeft voor deze producten en fabricaten trouwens meteen een bestemming. De bovenrand met een mercuriusstaf en een zeemonster met de drietand van Neptunus duidt op overzeese export. Die past in de overlevering dat een van haar zoons, Mathijs, in 1752 naar Engeland ging met het nevendoeel 'ob etwas für die Fabrik zu tun sei'.<sup>31</sup> Maar de 'In Beuningen'-adreskaart is over deze fabricage nog explicieter. In Beunings winkel is de kast gevuld met dozen waarin artikelen zitten die met goud- en/of zilverdraad geborduurd en/of met met goud- en/of zilverbepassement versierd moeten zijn geweest. Voor zover die zichtbaar zijn op de toonbank en de voorgrond, lijken zij op handschoenen, beffen en andere kledingonderdelen uit die tijd zoals ook de afgebeelde cliënte die draagt, voorstukjes, engageantes en hoofdtooien.

Dergelijke fabricaten maakten deze bedrijven die toch al conjunctuurgevoelig waren, ook afhankelijk van de mode. Onbekend is hoelang Van Wylicks bedrijf bleef bestaan. Van 1720 tot 1724 nam Abraham nog deel

in een compagnie onder de naam 'Roeters, Van Wylick en Roeters'.<sup>32</sup> Het heeft er echter alle schijn van dat zijn bedrijf deelde in de neergang van de mode in met goud- en zilverdraad doorweven stoffen in het tweede kwart van de 18de eeuw. Ook de productie van goud- en zilverpassement voor modisch gebruik bleef in Amsterdam tot omstreeks het midden van de 18de eeuw van belang. In 1724 gaf Jan Korbie als beroep nog fabriqueur in gouden en zilveren linten op.<sup>33</sup> Maar deze bedrijfstak kreeg ook te kampen met een toenemende import. In 1752 verzochten de overlieden van het lint- en passementwerkersgilde om een invoerverbod van alle soorten gouden en zilveren passementen, galonnen en linten. Ondanks hun waarschuwing dat niet-inwilliging zou leiden tot armoede van de goud- en zilverdraadtrekkers, pletters, spinsters en goud- en zilverpassement en lintwerkers, werd hun verzoek afgewezen.<sup>34</sup> Toch was er gedurende heel deze periode ook een constante vraag naar passement, en wel van de kant van militairen. Zij droegen dat in de vorm van gouden en zilveren versieringen en distinctieven op hun uniform. Uit 1619 stamt een verklaring van Kapitein Arnout de Vries over de galons die hij twee jaar lang in weer en wind op zijn kleding gedragen had.<sup>35</sup> Deze na het midden van de 18de eeuw nog aantrekkende vraag blijkt ook uit andere adreskaarten. Die van Arnout en Francois Noël die in 1766 een winkel hadden op het Singel bij de Oude Leliestraat, en die van Jacobus van Eyndhoven en Zoonen die de Haagse Kantwinkel in 1742 op de Heiligeweg dreven, laten weten dat zij niet alleen goud- en zilverdraad en dito passementen en kanten verkopen maar ook gouden en zilveren knopen. Die vonden vooral aftrek bij officieren en onderofficieren.<sup>36</sup> In 1787 deed de fa. Florus van Mollem & Anthony Barrau op zijn adreskaart prijsopgave van onder meer zilveren dragons en droetels (epauletten) aan het corps waardgelders. Zo kon mede door de keus voor de fabricage van passement tenminste één oude firma zich lang handhaven. Daarvan getuigt de advertentie uit 1806 met de adreswijziging van de fabriek van de Wed. Christiaan Beuning en Zoonen.<sup>37</sup>

## 5. De fabricaten

Goud- en zilverkant werd in Amsterdam sinds het eind van de 17de eeuw fabrieksmatig gemaakt. In 1682-3 zette de uit Aurillac afkomstige Zacharie Chatelain zijn bedrijf in goud- en zilverkant voort door een kantwerkhuis in de stad op te richten.<sup>38</sup> In 1698-9 werd daar zeker met goud- en zilverdraad gewerkt.<sup>39</sup> Een andere aanwijzing is dat Michel Abraham die uit Parijs kwam, in 1689 zijn poorterrecht in Amsterdam kreeg als goudkantwerker.<sup>40</sup> Maar als wij de Luykens mogen geloven, werd goud-



*Afb. 7. Adreskaart Jacob Roeters, 1741, Simon Fokke, Atlas van Stolk, Rotterdam.*

kant ook door vrouwen thuis gemaakt. Van de vrouwen in het doorkijkje bij de gouddraadtrekker uit 'Het Menselyk Bedryf' krijgt de ene met het naaikussen op schoot van de andere een klos aangereikt met wat in dit verband niets anders dan gouddraad kan zijn. Met dit draad kon niet genaaid worden, de fabricage van naaldkant die in die tijd in Amsterdam ook opkwam, ligt dan het meest voor de hand. Overigens werd in goud- en zilverkant zowel gesponnen als geplet draad verwerkt.

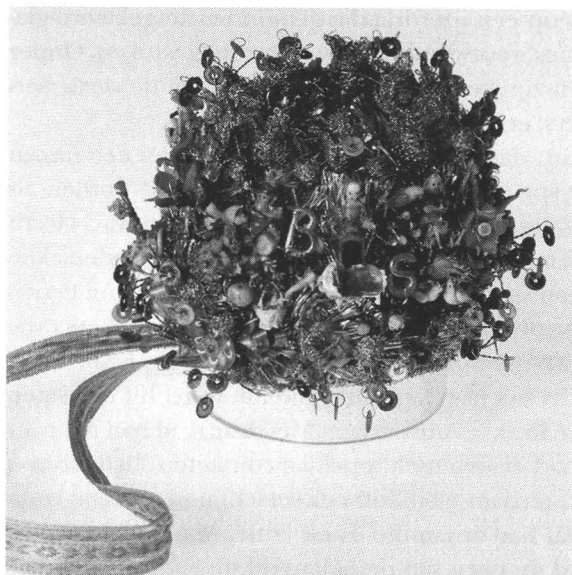
Goud- en zilverdraad werd in Amsterdam ook toegepast in stoffen. Aanvankelijk werden met goud en zilver doorweven stoffen als gouden en zilveren laken ingevoerd vanuit het buitenland, vooral uit Italië. Maar tenminste vanaf de jaren '40 werd het naar deze voorbeelden genoemde brocaat ook in Amsterdam gemaakt. In 1641 en 1642 kwamen daar de beroepen 'plat ofte goudbrocadewerker' en 'brocaat ofte platwerker' voor.<sup>41</sup> Op grond van deze dubbele beroepsnaam zal het gouddraad in dit weefsel gecombineerd zijn met gesneden fluweel, de stofsoort die door platwerkers werd gemaakt. Waarschijnlijk was het een stevige stof waarin de vlak geweven gouden grond gemaakt werd van gesponnen gouddraad. Voor dit fabricaat zijn er slechts korte tijd aanwijzingen. In 1652 stond aan de winkel van het woonhuis van meestertimmerman Jan Gerritsz op de Keizersgracht (nu nr. 220 I) bij wijze van uithangteken

‘Het Goude Brokade’ recht aan de gevel.<sup>42</sup> In 1657 kreeg de Antwerpeenaar Jan Baptista Geens zijn poorterrecht als brocaatwerker.<sup>43</sup> Van Wylick, en ook Roeters, lieten vermoedelijk soepeler stoffen maken. Met hun Hollandse benaming van gouden, zilveren en zijden stoffen betreft het ook een ander weefsel. Uit een contract uit 1670 tot levering van ‘zekere gebloemde stoffen van besondere couleure met valsche gouden en zilveren gronden, zoo van garen, zijde als satijn geweven, gelijk Cattanje fabriceert’ blijkt dat het zijden bestanddeel van deze stof niet als fluweel maar in satijnbinding geweven werd.<sup>44</sup> Vanwege de daarvoor vereiste souplesse zal in dit weefsel eerder plet en cantille dan gesponnen goud- en zilverdraad gebruikt zijn. Ook voor dit fabricaat is de vroegste aanwijzing een beroepsnaam. In 1669 wordt Derck Huygen als zijden- en gouden-stoffenwerker vermeld.<sup>45</sup> Vooral buitenlandse bronnen die deze stoffen weliswaar niet als Amsterdams maar als Hollands benoemen, bewijzen een decennia-lange productie. In 1712 konden gouden en zilveren geweven zijden van Hollandse makelij vrij in Engeland ingevoerd worden. In 1723 voorzagen Hollandse en Engelse manufactures Portugal van effen zijden stoffen en dito met goud en zilver gemengd. Onder de stalen die de hertog van Richelieu in 1736 bijeenbracht als ‘Etoffes d’hollandes’ waren ook weefsels met goud- en zilverdraad.<sup>46</sup> Maar zelfs in 1641 werden ze nog vervaardigd. Toen liet Jacob Roeters een adreskaart met de aankondiging van zijn fabricage van gouden, zilveren en zijden stoffen maken (afb. 7). Zoals vermeld, werd er in Amsterdam al veel langer goud- en zilverdraad verwerkt in passement. De daar al in de 16de eeuw werkzame passementwerkers zullen in de loop der tijd op het Amsterdamse geplette en gesponnen goud- en zilverdraad zijn overgestapt. Mij zijn twee meldingen bekend dat er in de 17de eeuw in Amsterdam daadwerkelijk goudpassement werd gemaakt. In de eerste, waarbij de koopman Philips Ouseel in 1628 verklaart dat hij 30 ponden gouddraad gekocht heeft ‘omme daarvan passementen te laten maecken’, is de fabricageplaats niet zeker.<sup>47</sup> Met het beroep van de poorter Jochem Jansen in 1656, goudgalonwerker, is die waarschijnlijker.<sup>48</sup> Passement werd geklost, gevlochten, geweven of geborduurd. Voor de geweven variant is het beroep in 1653 van de uit Utrecht afkomstige Boris Bor relevant.<sup>49</sup> Hij was goud- en zilverlintmaker. Ook in de twee lichtblauwe zijden linten van het hierna te bespreken bruidskroontje is zilverplet meegeweven.

## 6. Het bruidskroontje van Brigitta Stuyling

Nu is de herkomst van producten en fabricaten uit deze bedrijfstak moeilijk met zekerheid vast te stellen en als Amsterdams aan te merken.





*Afb. 8. Bruidskroontje van Brigitta Stuyling, 1667, goud-, zilver- en ijzerdraad, glas en zilverlint, Museum Willet-Holthuysen Amsterdam.*

Het eindproduct werd niet gemerkt, er zijn geen patronen van kant, pasement of weefsels die uitsluitend in Amsterdam gebruikt zijn. Een uitzondering is borduurwerk, waarbij gesponnen goud- en zilverdraad meestal op fluweel of een andere ondergrond werd opgelegd.<sup>50</sup> Soms is aan de hand van signatuur, opschrift of documentatie de herkomst daarvan te bepalen. Er is echter nog een extra handicap. Van 17de- en 18de-eeuws textiel rest sowieso weinig, maar wanneer het met goud- en zilverdraad was doorweven of met goud- en/of zilverkant en/of -paselement versierd, is het helemaal schaars. In onbruik geraakt, werd het veelal verbrand om het goud en zilver terug te winnen. Des te opmerkelijk is daarom een 17de-eeuws fabricaat van goud- en zilverdraad in Museum Willet-Holthuysen in Amsterdam.

Het bruidskroontje van Brigitta Stuyling (zes cm hoog en iets groter in doorsnee, op het hoofd te dragen met onder de kin geknoopte linten) is van dit materiaal gemaakt (afb. 8). Door de overvloed aan versierseltjes is nauwelijks zichtbaar dat het is samengesteld uit twaalf identieke delen. Die bestaan uit een van zilverplet gevlochten grondje, waaruit een met hetzelfde draad omwonden stengel van ijzerdraad oprijst met een tulpenbloem, geknoopt van afwisselend goud- en zilverplet. Deze grondjes zijn verbonden en aan de achterkant verstevigd met een ring van ijzerdraad. Vlak daarboven en vlak onder de bloemen komen uit elke stengel telkens drie zijstengels met een bloemknopje waaruit drie lusjes met een zilveren lovertje steken. De ruimte tussen de grondjes en de bloemknoppen is gevuld met twee lagen waaivormig gewonden zilverplet

waarin vele minuscule, op een ijzerdraadje gemonteerde gekleurd-glasen figuurtjes, groeiseltjes, voorwerpjes en beestjes zijn gestoken. Onder deze op het huwelijk en zijn gevolgen betrekking hebbende versiersels bevinden zich vier letters, een B, een P en twee keer een S.

Door deze initialen, want dat zijn het, en de verklaring van een nazaat op een erbij bewaarde speelkaart kan het kroontje geduid worden als dat van de 21-jarige bruid Brigitta Stuyling. Deze dochter van Gerrit Stuyling, Schepen en Raad van Alkmaar, en Geertruyt van Vladeracken droeg het bij haar huwelijk op 27 februari 1667.<sup>51</sup> De bruidegom Petrus Schaak was een 33-jarige predikant, zoon van een Leidse lakenkoper die vóór Alkmaar (vanaf 1660) in Bovenkarspel (vanaf 1654) en Edam (vanaf 1658) had gestaan. In het jaar van hun huwelijk werd hij beroepen door de Gereformeerde Kerk te Amsterdam. Met deze stad had het paar al sterke banden. Hij had er wetenschappelijke contacten. In 1668 zou de catalogus van de Amsterdamse bibliotheek verschijnen met een voorwoord van zijn hand. Zij had er familie. Haar tante, Margrieta van Vladeracken, was getrouwd met een van de belangrijkste zijdelakenkopers en -fabriqueurs van de stad, Daniël Kick.<sup>52</sup>

Als ambachtelijk product is het kroontje hoogstens aan een lokale beroepsgroep toe te schrijven. De gebruikte technieken, vlechten, winden en knopen, wijzen naar een passementwerker. Om die te lokaliseren komt Alkmaar waar de bruid trouwde, niet in aanmerking. De vraag naar een dergelijk luxe-product zal daar niet voldoende geweest zijn om zo'n specialisme te ontwikkelen. Want dit bruidskroontje was, hoe uniek nu ook, een serieproduct. De letters die het individualiseerden, zijn er apart op aangebracht. Zij wijken in maat, materiaal (geverfd glas) en bevestiging (met een los ijzerdraadje) af van de overige versierseltjes. De betere afzetmarkt die Amsterdam bood voor zo'n specialisatie, het enige, nu nog te leggen, ragdunne lijntje van het bruidskroontje met de Amsterdamse goud- en zilverdraadtrekkerij.

## 7. De adreskaarten

De specifieke bedoeling van deze adreskaarten, een visueel en zakelijk visitekaartje, wordt lang niet in alle gevallen waargemaakt. Die van de weduwe Beuning, en ook die van Jacob Roeters, voldoen met hun vermelding van wie wat waar verkoopt, aan de eisen. Maar aan de andere ontbreekt van alles. Voor de 'In Beuningen'-adreskaart geldt als excuus dat het een proefdruk is, waarop de gegevens nog niet zijn ingevuld. Toch is er moeilijk op te zien wat er in de winkel te koop was. Op die van Van Wylick staat de naam noch het adres van zijn bedrijf. Ei-

genlijk valt er zelfs niet uit op te maken of de Van Wylicks wel een winkel hadden! Dat kan te maken hebben met het feit dat de tekst van deze adreskaart niet meer geheel authentiek is. Met resten van letters onder de ondermarge is daarvan zelfs verondersteld dat die nu fragmentarisch is.<sup>53</sup> Wel vast te stellen is dat deze adreskaart oorspronkelijk voor Abrahams vader werd gemaakt. De start van Abrahams bedrijf valt later dan de overlijdensdata van de Luykens, met wie ook deze adreskaart op dezelfde manier als die van 'In Beuningen' in verband werd gebracht. Bij zijn aantreden zal Abraham de voornaam op de etsplaat van zijn vaders adreskaart door de zijne hebben laten vervangen. Bij nauwkeurige vergelijking van de spaties tussen de letters daarvan is dat ook nu nog zien.

De slordige schriftelijke boodschap van deze adreskaarten kan liggen aan de makers. Die van de weduwe Beuning kan op grond van de aantekening 'J.F.f' van de tekenaar en graveur Jacob Folkema (1692-1767) zijn, die van Jacob Roeters is gesigineerd door Simon Fokke (1712-1784), maar de andere werden met de Luykens verbonden.<sup>54</sup> Zij danken hun bekendheid aan 'Het Menselyk Bedryf', een boek met afbeeldingen van ambachten die zij voorzagen van een motto en een stichtelijk gedichtje. Uit het samenstellen van dit boek kan de opdracht voor de adreskaart van Salomon van Wylick zijn voortgevloeid. De gouddraadtrekker daarop komt immers ook voor op zijn adreskaart. Maar het ligt in de rede dat zij elkaar ook voor die tijd al kenden. Beide waren, evenals Beuning en Roeters, doopsgezind. Uitsluitend voor de bedrijven van deze families maakten de Luykens hun adreskaarten. Het systematisch ontbreken van heldere informatie voor de klant maakt echter duidelijk dat hun talent niet op dit terrein lag.

De afgebeelde bedrijfsruimten zijn nu nog maar min of meer te lokaliseren. Salomon van Wylicks werkplaats zal gelegen hebben in de buurt van de winkel van de afnemers van zijn product, Jacob en George Roeters. In de jaren '90 woonden zij allen in de Warmoesstraat, Van Wylick bij de Wijde Kerksteeg, de Roetersen hielden vermoedelijk winkel in het huis de 'Silverenberch' (nu nr. 88).<sup>55</sup> Het winkelinterieur op de 'In Beuningen'-adreskaart lijkt wonderlijk met zijn menging van werklieden en chique klanten in één ruimte. Mogelijk hebben de Luykens het interieur van Beunings winkel aan de Rozengracht gecombineerd met dat aan de Keizersgracht om de klanten te tonen dat zij hun eigen product voerden. Beunings weduwe verplaatste de winkel, maar de datum noch de volgorde van de verhuizingen is vast te stellen. Vermoedelijk was die eerst gevestigd op de 'Keysersgracht over de Westerkerk' (op de plaats van de huidige Raadhuisstraat) en later op de 'Heerengracht over MYN GLAS LOOPT RAS', het adres dat de andere versie van deze adreskaart

vermeldt.<sup>56</sup> Dat moet het pand zijn geweest (nu nr. 59) dat zij onder haar eigen naam, Geertruy van den Bosch, in 1725 erfde.<sup>57</sup>

Al met al is er heel wat onderzoek nodig naar het beeld en de tekst van deze adreskaarten voor hun boodschap voor ons compleet en helder is. Maar dan overtreffen zij de traditionele bronnen verre in informatie. Zonder deze adreskaarten zou bijvoorbeeld al niet duidelijk zijn waarin zowel Van Wylick als Beuning handelden. Zij noemden zich uitsluitend koopman. Maar behalve inzicht in de productie- en fabricagebedrijven die aan hun handelswaar ten grondslag lagen, bieden zij ook een algemeen beeld van het vak en de vaklieden van het Amsterdamse goud- en zilverdraad.

## Noten

- 1 J. Wagenaar, *Amsterdam in zyne opkomst enz.*, tweede stuk, vierde deel (Amsterdam 1765) 488; *Handvesten ofte privilegien ende octroyen enz. der stad Amsterdam*, vierde deel, derde boek (Amsterdam 1747) 1093.
- 2 In 1622 hadden Pieter Lefebure en Carel Cotteleman vóór de oprichting van hun vennootschap voor de vervaardiging van gesponnen goud- en zilverdraad er al één aangegaan onder meer voor het vergulden en smelten van zilver. Gemeentearchief Amsterdam (GAA), archief 5075, Notarieel Archief (verder GAA NA), not. Jan Warnaez, dl. 685, f. 65 en 203 v. Met dank aan Ruud Koopmans.
- 3 H.L.M. Defoer, 'Borduursels op laat-middeleeuwse kerkgewaden' in S.F.M. de Bodt, M. L. Caron e.a., *Schilderen met gouddraad en zijde* (Utrecht 1987) 51.
- 4 J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam*, dl. II (1612-1632), ('s-Gravenhage 1974) nr. 1704.
- 5 Mij is één man met name bekend die in Amsterdam het beroep van zilverspinner uitoefende, Barent Barelingh. GAA, archief 5033, Poorterboeken (verder GAA Pb), V 55, 13-4-1683.
- 6 Van Dillen, *Bronnen...* (a.w. n. 4), dl. I (1532-1611) ('s-Gravenhage 1933) nr. 815.
- 7 GAA, archief 5015, Aantekeningen N. de Roever, omslag suikerraffinadeurs enz..
- 8 Van Dillen, *Bronnen...* (a.w., n. 4) nr. 191.
- 9 GAA, Doop-, Trouw- en Begraafregisters (verder GAA, DTB) dl. 412, p. 168, 22-4-1617, waarbij Pia's gouddraadtrekkende zoon Carel op de Elandsgracht woonde; M.J.E. Spits-Sanders, 'Abraham Asselijn', *Amstelodamum*, maandblad voor de kennis van Amsterdam 63 (1976) 109.
- 10 Van Dillen, *Bronnen...* (a.w. n. 4) dl. III (1633-1672) ('s-Gravenhage 1974) nrs. 183 en 290.
- 11 J.Z. Kannegieter, 'De Bloemstraat en haar zijstraten ca. 1613-1625', *Jaarboek van het genootschap Amstelodamum* 54 (1962) 101.
- 12 Spits-Sanders, Abraham... (a.w., n. 9) 110.
- 13 GAA NA, not. Nic. Jacobsz, dl. 378, p. 832.
- 14 Van Dillen, *Bronnen...* (a.w., n. 4) nrs. 911, 912 en 906.
- 15 Van Dillen, *Bronnen...* (a.w., n. 4) nr. 849.
- 16 GAA Pb, dl. E, p. 416, 1-5-1649.
- 17 Van Dillen, *Bronnen...* (a.w. n. 4) nr. 1175.
- 18 GAA DTB, dl. 464, p. 144, Egbert Nulck liet zijn te Utrecht gesloten huwelijk op 1-12-1646 in Amsterdam aantekenen. Rijner Nulck, gouddraadtrekker te Utrecht, trouwt op 26-11-1639 in Amsterdam, GAA DTB, dl. 453, p. 34.
- 19 L. van Nierop, 'Gegevens over de nijverheid van Amsterdam. Bijgelezen uit de advertenties in de Amsterdamse Courant 1667-1794, II (1726-1794)', *Jaarboek van het genootschap Amstelodamum* 28 (1931) 165.

- 20 GAA, archief 5033, poorterboeken, behuwd en ingeboren poorters (verder GAA Pbbip) dl. 15, p. 389, 6-12-1725, Matthijs Beuning en dl. 17, p. 71, 5-3-1733, Cornelis Beuning.
- 21 P. van Eeghen m.m.v. J.Ph. van der Kellen, *Het werk van Jan en Caspar Luyken* (Amsterdam 1905) 620; deze adreskaart wordt evenals die van Van Wylick door hen op omstreeks 1706 gedateerd. Beide zijn met de toevoeging 'J. Luyken' afgedrukt in: H. Brugmans, 'Handel en nijverheid' in *Amsterdam in de zeventiende eeuw*, dl. II (Is-Gravenhage 1901-1904) 209 en 205.
- 22 GAA DTB, dl. 1103, p. 33; op 28-12-1716 werd Christiaan Beuning vanaf de Keizersgracht in de Westerkerk begraven.
- 23 GAA NA, not. Pieter Schabaalje, dl. 6097, 2-1-1716. Salomon van Wylick werd op 9-9-1711 vanuit de Warmoesstraat bij de Wijkerksteeg in de Nieuwezijdskapel begraven, GAA DTB, dl. 1070, p. 114 v.
- 24 R. Harmanni, *Overwegend 18de-eeuwse betimmeringen in de collectie van het Amsterdams Historisch Museum* (ongepubliceerde scriptie Leiden 1990) 32.
- 25 E. van Houten, *Grachtenboek naar Caspar Philips Jacobsz., ca. 1767* (Amsterdam 1962) 48; GAA, archief 5062, dl. 3 X, f. 39, 3-4-1705 en dl. 88, f. 109/110, 13-7-1714; GAA DTB, dl. 705, p. 19, 4-9-1705; GAA NA, not. Johannes Bakker, dl. 5441, f. 166, 6-4-1714. Met dank aan Jaap Wit.
- 26 GAA DTB, dl. 699, p. 14, 31-3-1695.
- 27 an Eeghen, *Het werk...* (a.w. n. 21) 323; deze adreskaart wordt ca. 1697 gedateerd.
- 28 GAA DTB, dl. 710, p. 160, 26-11-1715.
- 29 GAA DTB, dl. 682, p. 250, 2-2-1655 en J.W. Veluwenkamp, "'N Huis op Archangel", *De Amsterdamse koopmansfamilie Thesing 1650-1725*, *Jaarboek van het genootschap Amstelodamum* 69 (1977) 125.
- 30 S.A.C. Dudok van Heel, 'Philippus van der Nolk en zijn liefhebberijtoneel', *Amstelodamum, maandblad voor de kennis van Amsterdam* 61 (1974) 61-62.
- 31 Harmanni, *Overwegend...* (a.w. n. 24) 36.
- 32 L. van Nierop, 'Een werkgeversconflict in de Amsterdamse zijdeverij in de eerste helft der achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 47 (1932) 250-251.
- 33 GAA, archief 5015, omslag Toletwerkers, Goudlaken.
- 34 I.H. van Eeghen, 'Oude adreskaarten en de Amsterdamse linthandel', *Amstelodamum, maandblad voor de kennis van Amsterdam*. 39 (1952) 20-21.
- 35 Op verzoek van enkele frauduleuze Dordtse goud- en zilverdraadtrekkers verklaarde hij dat zij niet zwart of lelijk waren geworden, zie N. de Roever Az., 'Dordtse goud- en zilverdraad werken' in: *Nederlandsche Kunstbode* (1879) 285.
- 36 Van Eeghen, *Oude...* (a.w. n. 34) 21; Jacob van Eyndhoven was van oorsprong knopenmaker (GAA Pbbip, dl. 21, p. 434, 21 en 26-5-1750); De gewone infanterist droeg knopen van koper en tin, zie: Hans Bleckwenn, 'De Europese oorlogen ten tijde van het 18de-eeuwse absolutisme 1700-1763' in: I.T. Schick (red.), *Battledress, Uniformen van 1700 tot heden* (Zutphen 1979) 34.
- 37 *Amsterdamsche Courant* 15-4-1806, verhuizing naar de Wijde Gasthuissteeg bij de Singel no.18.
- 38 J.W. Enschedé, 'Oud en nieuw uit Amsterdams verleden. Amsterdamse kant', *Amstelodamum, maandblad voor de kennis van Amsterdam* 12 (1925) 30.
- 39 Van Eeghen, *Oude...* (a.w. n. 34) 20.
- 40 GAA Pbbip, dl. 7, p. 27, 19-10-1689.
- 41 GAA, archief 5015, omslag Fluweel enz..
- 42 Van Houten, *Grachtenboek...* (a.w. n. 25) 50.
- 43 GAA Pbbip, dl. 1, p. 496, 16-6-1657.
- 44 zie noot 33.
- 45 Van Dillen, *Bronnen...* (a.w. n. 10) nr. 1704.
- 46 N. Rothstein, 'Dutch Silks – An important but forgotten Industry of the 18th century or a Hypothesis?', *Oud Holland* 79 (1964) 154.
- 47 Van Dillen, *Bronnen...* (a.w., n. 4) noot bij nr. 912.
- 48 GAA Pbbip, dl. 2, p. 280, 2-6-1665.
- 49 GAA Pb, dl. B+J, p. 263, 8-4-1653.
- 50 S. de Bodt, "'Op de Raemte off mette Brodse", *Amsterdams borduurwerk uit de 17de eeuw*, *Ons Amsterdam* 39 (1987) 86-90.

- 51 J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795* (Amsterdam 1963) 652.
- 52 Ibidem, 732.
- 53 Van Eeghen, *Het werk...* (a.w. n. 21) 620.
- 54 Van Eeghen, *Oude..* (a.w. n. 34) 18.
- 55 Zie noot 23. In 1703 kochten Jacob en Georg Roeters de Silverenberch van hun vader, zie: Ir. J.G. Kam, *Waar was dat huis in de Warmoesstraat* (Amsterdam 1968) 86. George woonde in 1692 op de Leliegracht en Jacob in 1685 in de Warmoesstraat, GAA DTB, dl. 697, p. 466 en dl. 694, p. 279.
- 56 De naam van dit huis (nu nr. 34) slaat op een zandloper. Een tekening van de gevelsteen door Jan Luyken bevindt zich in de Atlas van Stolk, Rotterdam, inv. nr. 3000.
- 57 H.F. Wijnman, 'Beschrijving van elk pand aan de gracht met zijn eigenaars en bewoners' in H. de la Fontaine Verwey (inl.), *Vier eeuwen Herengracht* (Amsterdam 1976) 202.